

O‘ZBEK XALQ QO‘SHIQLARI YOSH AVLODNI TARBIYALASHDA TUTGAN O‘RNI

Zokirjonov Abbosbek Zokirjon o‘g‘li

Namangan davlat universiteti talabasi

E-mail: abbosbekzokirjonov99@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola o‘zbek xalqining qadimdan mavjud bo‘lib kelayotgan qo‘shiqlari va termalari haqida, qolaversa, ularni yosh avlod tarbiyasida tutgan o‘rni haqida fikr yuritilgan

Kalit so‘zlar: “Devonu lug‘atit-turk”, “Tanovor”, lirik, folklorshunos, estetik zavq, mubolag‘a.

Xalq qo‘shiqlari og‘zaki ijodimizning qadimiy lirik janridir. “Qo‘shiq” atamasi qadimgi turkiy tildagi «qo‘shdi» fe‘lining o‘zagidan yasalgan bo‘lib, misraga misrani qo‘shib kuylash, she‘r to‘qish ma‘nolarini anglatadi va bu atama ikki ma‘noda qo‘llaniladi. Keng ma‘noda u og‘zaki lirika turini anglatadi va bu ma‘no, ya‘ni she‘riyat, qasida, qo‘shiq ma‘nolari Mahmud Koshg‘ariyning “Devonu lug‘atit-turk”(1) asarida ham qayd etilgan. Tor ma‘noda qo‘shiq atamasi og‘zaki lirik turga mansub mustaqil janrni anglatadi.

Xalq qo‘shiqlarida voqelik yakka shaxsning kechinmalari orqali aks etadi. Biroq bu kechinmalar jamoa his-tuyg‘ulari bilan uyg‘unlashgan bo‘ladi. Chunki xalq og‘zaki ijodida yakka shaxsning kechinmalari jamoa kechinmalarini ifodalashning bir vositasi bo‘lib hisoblanadi(2).

Qo‘shiqlar xalq ma‘naviyatining qudratini, fidokoroan mehnatini, omma irodasining bukilmassligini ifodalab, kishilarni ruhan tetiklikka, jasoratga, mehnatsevarlik va elparvarlikka, vatanparvarlik va do‘stlikka, sevgida sadoqatga chorlaydi. Qo‘shiq asosan mustaqil to‘rtliklardan tashkil topgan, tugal fikrni badiiy ifodalovchi, el orasida keng tarqalgan va kuylangan xalq she‘ri namunasi.

Qadimgi qo‘shiqlarning dastlabki namunalari Mahmud Koshg‘ariy tomonidan 1072 yilda tuzilgan “Devonu lug‘atit-turk” asarida uchraydi. Qo‘shiq xalq og‘zaki ijodidagi

deyarli yagona lirik janr hisoblanadi. Ma'lumki, lirikada asar yaratuvchining atrof-muhitda ro'y berayotgan voqealarga nisbatan his-tuyg'ulari orqali bildirgan munosabati aks etadi. Demak, qo'shiqlarni qo'shiq aytuvchining ruhiy holati ifodasi sifatida ham qabul qilish mumkin. Chunki hayot taqozosi bilan ro'y bergan voqea-hodisalardan xursand bo'lgan shaxs ham, xafa bo'lgan kimsa ham o'z mamnunligini va dardini lirika orqali ifodalashga intiladi. Tabiiyki, xursand kishi g'amgin qo'shiq va aksincha xafa odam sho'xchan qo'shiq kuylamaydi. Shuning uchun ham xalq maishiy hayotida muhim hisoblangan to'y ham, aza ham qo'shiq san'ati bilan chambarchas bog'liqdir. Qo'shiqning xalq san'atining keng tarqalgan ijod namunasi sifatida tushunilishiga ham ana shu yuqoridagi xususiyatlar sabab bo'lgan. Bu janrga mansub asarlar asosan to'rt misradan iborat bo'ladi.

Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'atit-turk" asaridagi qo'shiqlar mavzu va mazmun jihatidan bir necha turlarga bo'lingan(3). Ular orasida lirik, ov va chorvachilik bilan bog'liq, fasllar munozarasi kabi qo'shiqlar uchraydi.

Lirik qo'shiqlar inson ruhida tashqi muhit ta'sirida vujudga kelgan his-tuyg'ularni, ichki kechinmalarni ifodalovchi vosita hisoblanadi. Lirik qo'shiqlarning mazmunini oddiy so'zlashuv tarzida, ya'ni fikrni sodda so'zlar bilan bayon etgan holda ifodalash mumkin emas. Ba'zi lirik qo'shiqlarni esa izohsiz tushunib bo'lmaydi. Ammo o'zbek qo'shiqlari qatoridagi bu she'riy parchalarni o'zbeklar ruhan tushunganliklari uchun izohini surishtirib ham o'tirmaydilar.

"Tanovor" kuyida aytiladigan qo'shiq bor. Unda oq ilonning oydinda yotishi haqida fikr bildirilgan. Bu qo'shiqni ijro etadigan o'zbeklarning ko'pchiligi «Oq ilonning oydinda yotishi» ma'nosini bilmaydilar. Olimlarning qayd etishicha, qadimgi rivoyatlarga ko'ra oq ilonning oydinda yotganini ko'rgan har bir kimsa baxtli bo'lar ekan. Mazmuni izohlanayotgan mazkur qo'shiqda ana shu rivoyatga ishora mavjuddir. Qo'shiqda oq ilonning oydinda yotmagani bilan qo'shiq to'qiyotgan shaxsning baxtli bo'lolmagani paralell qo'yiladi. O'z sevgilisiga etisha olmagan kimsa ruhan bu dunyoda baxtli odamning umuman yo'qligini ta'kidlashga harakat qiladi(4).

Ma'lum bo'ladiki, xalq qo'shiqlarida inson tabiatiga xos bo'lgan ichki kechinmalarni ifodalashga urinish yaqqol seziladi. Mumtoz adabiyotimiz vakillaridan ayrimlari va XX asrda ijod etgan adiblarimizning ko'pchiligi o'z xotiralarida, badiiy asarlarda, maqola va tadqiqotlarida xalq qo'shiqlarining aynan ana shu fazilatlarini bo'rttirib ko'rsatishni ma'qul ko'rganlar.

Lirik qo‘shiqlar ularning boshqa turlari kabi qadim tarixga egadir. Xususan, ikki yoshning dil so‘zlari ifodalangan dastlabki qo‘shiq namunalari Mahmud Koshg‘ariyning “Devonu lug‘atit-turk” asarida ham uchraydi. Navoiyning xalq qo‘shiqlaridan keltirgan namunalarida ham, bizningcha, o‘ta ta’sirchan ruhiy vaziyat o‘z ifodasini topgan.

Kuzatishlar shuni tasdiqlaydiki, lirik qo‘shiqlarga oddiy ko‘ngil ochish yoki shunchaki vaqt o‘tkazish vositasi sifatida munosabatda bo‘lish aslo mumkin emas.

Shunday qilib lirik qo‘shiqlarda xalqimizning hissiyotlari badiiy ifodasini topganligini alohida qayd etish lozimdir.

Inson hayoti davomida muttassil mehnat bilan shug‘ullanadi. Chunki haqiqiy ma’nodagi inson uchun faqat mehnat turmush kechirish manbai hisoblanadi. Qadimgi zamonlarda ham shunday bo‘lgan, hozir ham shunday, bundan keyin ham shunday bo‘ladi. Shuning uchun xalq qo‘shiqlarining salmoqli qismini mehnat bilan bog‘liq namunalar tashkil etadi. Folklorshunos olimlar mehnat qo‘shiqlari o‘z tarkibida ham turlarga bo‘linishini qayta-qayta ko‘rsatib o‘tganlar. Shartli ravishda ularni o‘rim, xo‘p hayda, yorg‘ichoq, turey-turey, churiya, sog‘im, kashta kabilarga ajratish mumkin. Aslini olganda, bu qo‘shiqlar hunarmandlar, dehqonlar, chorvadorlar mehnati bilan bog‘liqdir. Shuning uchun ba’zi bir adabiyotlarda mehnat qo‘shiqlari chorvachilik, dehqonchilik, hunarmandchilik kabi nomlari bilan ajratib ko‘rsatiladi. Bu qo‘shiqlarning vujudga kelishi va ijro etilishi sabablarini mehnat jarayoni bilan bog‘lash maqsadga muvofiqdir. Chunki ajdodlarimizning shug‘ullangan mehnat turlarida muttasil ravishda takrorlanadigan zerikarli harakat ustun turgan.

Yuqorida qayd etilgan namunalarda, bizningcha, ham xalqimizning qilayotgan mehnatiga munosabati, ham har bir kichik imkoniyatdan poetik fikrlashga harakat qilishi seziladi. Qizig‘i shundaki, o‘zbeklar ham mehnat qurollariga, ham mehnatlarini osonlashtirayotgan hayvonlarga nisbatan o‘ta hurmat bilan qaraganlar. Xullas, mehnat qo‘shiqlarida xalqimiz o‘zining mehnat faoliyati tarixini ifodalagan, desak xato bo‘lmaydi. Xalq og‘zaki ijodida xalqning tarixi aks etadi, deganda tarixiy qo‘shiqlarni ham nazarda tutamiz. To‘g‘ri, qo‘shiqlarimiz namunalari tarkibida tarixiy qo‘shiqlar soni ko‘p emas. Ammo bugungi kunda to‘plangan ma’lumotlar bu tur qo‘shiqlarni alohida ajratish imkonini beradi.

Avvalo, shuni ta’kidlash lozimki, tarixiy voqealarning badiiy ifodasi sifatida vujudga kelgan qo‘shiqlarni tahlil etish bu tarixiy voqealarning xalq hayotida alohida o‘rin egallaganini ko‘rsatadi.

Xalq qo‘shiqlari vazn jihatidan barmoq she‘r tizimiga to‘g‘ri keladi. Lekin aruz vaznida yarailgan xalq qo‘shiqlari ham borligini inkor qilmaymiz. Darhaqiqat, xalq qo‘shiqlarining ayrim namunalari aruz tizimidagi vaznlarga ham mos keladi.

Xalq qo‘shiqlarida shakliy va mazmuniy tasvir vositalaridan keng foydalanilgan. Ularda favqulodda go‘zal o‘xshatishlar, ruhiy holat tasvirida mubolag‘alar, sifatlashlar o‘rin olgan. Bizningcha, xalq qo‘shiqlaridagi tovushdoshlik fazilatini alohida ta‘kidlash lozim.

O‘zbek qo‘shiqlari juda katta tarbiyaviy va juda muhim tarixiy hamda adabiy ahamiyatga ega. Avvalo, xalq qo‘shiqlari xalqimizning uzoq davrli tarixining bir qismi sifatida asrlar davomida estetik zavq bag‘ishlash vositasi sifatida yashab kelayotganini ta‘kidlash joizdir. Ikkinchidan, qo‘shiqlar juda muhim tarbiyaviy ahamiyatga ham egadir. Chunki qo‘shiqlarda xalq ruhiyati aks etganligi tufayli ular ma‘lum ma‘noda tajriba hosilasi ham sanaladi. Biror bir nasihatimiz fikr uqtirilayotganda xalq qo‘shiqlaridan dalil, isbot sifatida foydalanilgan hollarni ko‘p kuzatamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI: (REFERENCES)

1. Mahmud Koshg‘ariyning «Devonu lug‘atit-turk» asari.
2. <https://uz.warbletoncouncil.org/cancion-4059>
3. Mahmud Koshg‘ariyning «Devonu lug‘atit-turk» asari.
4. Xaydarov Z. “Muzeyshunoslik” o‘quv-uslubiy qo‘llanma,- Namangan, 2022